

УДК 159.922.7:37015

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12\(52\)-798-810](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-12(52)-798-810)

Дмитрук Зоя Анатоліївна доцент кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, PhD, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-4279-2838>

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті здійснено філософсько-психологічний аналіз поняття «особистість» та виявлено основні тенденції його становлення у науковому контексті. Поняття «особистість» розглянуто як багатовимірний феномен, що має складну структуру та різні смислові акценти, залежно від епохи й теоретичної парадигми.

На основі порівняльного, концептуального та міждисциплінарного аналізу охарактеризовано уявлення про людину в античній, середньовічній, ренесансній, просвітницькій, класичній та сучасній філософських традиціях, а також окреслено внесок провідних психологічних шкіл, зокрема гуманістичної, когнітивної, екзистенційної та діяльнісної, у формування сучасного теоретичного змісту поняття «особистість».

Особливу увагу приділено розвитку уявлень про особистість у вітчизняній психологічній науці та концепціям Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, Т.М. Титаренко, В.В. Рибалки та інших дослідників, для яких особистість постає як активний, самодетермінований суб'єкт діяльності, здатний до самотворення й саморозвитку.

Показано, що сучасні філософсько-психологічні підходи до вивчення особистості орієнтовані на дослідження її внутрішніх ресурсів, саморегуляції, життєстійкості, ціннісних орієнтацій і позитивного функціонування.

Результати дослідження дозволяють дійти висновку, що поняття «особистість» є динамічним теоретичним конструктом, зміст якого визначається взаємодією історичних, культурних та наукових чинників, а його подальше осмислення потребує інтеграції філософських, психологічних і міждисциплінарних підходів.

Ключові слова: особистість, філософсько-психологічний аналіз, діяльнісний підхід, гуманістична психологія, внутрішні суперечності, особистісний розвиток.

Dmytruk Zoia Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of the Odessa State University of Internal Affairs, PhD, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-4279-2838>

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE PHENOMENON OF PERSONALITY

Abstract. The article provides a philosophical and psychological analysis of the concept of 'personality' and identifies the main trends in its development in a scientific context. The concept of 'personality' is considered as a multidimensional phenomenon with a complex structure and different semantic emphases, depending on the era and theoretical paradigm. Based on comparative, conceptual and interdisciplinary analysis, the article characterises the concept of man in ancient, medieval, Renaissance, Enlightenment, classical and modern philosophical traditions, and outlines the contribution of leading psychological schools, in particular humanistic, cognitive, existential and activity-based, to the formation of the modern theoretical content of the concept of 'personality'. Particular attention is paid to the development of ideas about personality in domestic psychological science and the concepts of G.S. Kostiuk, S.D. Maksymenko, T.M. Titarenko, V.V. Rybalko and other researchers, for whom personality appears as an active, self-determined subject of activity, capable of self-creation and self-development. It is shown that modern philosophical and psychological approaches to the study of personality are focused on the study of its internal resources, self-regulation, resilience, value orientations, and positive functioning. The results of the study allow us to conclude that the concept of 'personality' is a dynamic theoretical construct, the content of which is determined by the interaction of historical, cultural and scientific factors, and its further understanding requires the integration of philosophical, psychological and interdisciplinary approaches.

Keywords: personality, philosophical and psychological analysis, activity approach, humanistic psychology, internal contradictions, personal development.

Постановка проблеми. Поняття «особистість» є ключовим поняттям психології. Розглянемо філософсько-психологічний процес становлення цього поняття. Ставимо наступні завдання: – дослідити уявлення про людину, які існували у філософії та науковій думці до постання поняття «особистість»; – розкрити конотації поняття «особистість», які існують в культурі; – виявити вплив сучасних досліджень і праць науковців на розуміння і вжиток поняття «особистість».

У сучасній психологічній науці наявна значна кількість визначень поняття «особистість», що відображає розмаїття теоретичних традицій та підходів. Для академічної психології така концептуальна множинність є закономірною та прийнятною, оскільки стимулює наукові дискусії й методологічний розвиток. Однак у сфері практичної психології подібна багатозначність створює відчутні труднощі, адже ускладнює формулювання чітких критеріїв діагностики, інтерпретації та професійної взаємодії з клієнтом. Практична діяльність психолога потребує оперування стабільним і однозначним визначенням особистості,

яке може слугувати надійною концептуальною основою для застосування методів психологічної допомоги.

Незважаючи на багатотисячлітню історію розвитку уявлень про людину, смислове поле цього поняття залишається надзвичайно широким і методологічно неоднорідним. Множинність визначень поняття «особистість» є закономірною для академічної науки, однак вона створює суттєві труднощі для практичної психології, яка потребує чіткої та концептуально узгодженої дефініції особистості як основи професійної діяльності, діагностики та психологічної допомоги.

Актуальність проблеми посилюється тим, що сучасні соціокультурні трансформації — глобалізаційні, інформаційні, ціннісні, антропологічні — змінюють умови становлення та розвитку особистості, що вимагає переосмислення традиційних теоретичних моделей. Потребує уточнення питання про те, як різні етапи філософської думки — античність, середньовіччя, Просвітництво, класична німецька філософія, гуманізм, екзистенціалізм, позитивізм — вплинули на формування психологічних концепцій особистості та її сучасне розуміння.

Отже, проблемним є те, що попри численність досліджень феномену особистості, бракує цілісного філософсько-психологічного аналізу становлення цього поняття, який би враховував історичні, культурні, методологічні та наукові чинники його розвитку. Необхідним є також виявлення того, яким чином сучасні українські та світові дослідження впливають на уточнення змісту поняття «особистість» та на формування нових підходів до його інтерпретації у психологічній науці та практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія особистості є однією з основних категорій вітчизняної та зарубіжної психологічної науки. Особливу популярність цього поняття засвідчує значна кількість розроблених теорій: психодинамічна теорія особистості (З. Фрейд), аналітична теорія особистості (К. Юнг), гуманістична теорія особистості (А. Маслоу), когнітивна теорія особистості (Д. Келлі), діяльнісна теорія особистості (С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв), диспозиційна теорія особистості (Г. Айзенк, Г. Олпорт, В.Д. Небиліцин) та багато ін. [5].

У першій половині ХХ століття питання розвитку та формування структури особистості посіли центральне місце у наукових дослідженнях, що знайшло відображення в працях провідних представників як української, так і світової психології. Значний внесок у формування теоретичних засад вивчення особистості зробили Б. Ананьєв, В. Бехтерєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, Г. Костюк, К. Платонов, С. Рубінштейн, чії концепції визначили основні напрями розвитку психологічної науки цього періоду.

Мета статті: здійснення філософсько-психологічного аналізу поняття «особистість» та виявлення особливостей його розвитку. Передбачається дослідити еволюцію уявлень про людину в різні історичні періоди, проаналізувати вплив провідних філософських та психологічних концепцій на

формування сучасних теоретичних підходів до розуміння особистості, а також окреслити специфіку трактування цього поняття у вітчизняній психологічній традиції.

Виклад основного матеріалу. Проблема особистості є однією з центральних у філософії та психології, оскільки саме через поняття «особистість» окреслюється унікальна природа людини, її здатність до самосвідомості, свободи, цілепокладання та соціальної взаємодії. Феномен особистості не має універсального тлумачення: у різних інтелектуальних традиціях він отримує різні смислові акценти — від онтологічних і моральних до когнітивних, соціальних і культурних. Сучасне розуміння особистості сформувалося на перетині таких наук і напрямів як: філософська антропологія, соціальна філософія, психологія, психоаналіз, гуманістична та екзистенційна традиції.

У цьому контексті особистість постає не лише як психологічний конструкт, а як багатовимірний феномен, що визначає спосіб людського буття у світі. Саме тому філософсько-психологічний аналіз дозволяє глибше осмислити суть особистості, механізми її становлення та її місце в культурних та соціальних структурах.

Феномен поняття «особистість» вирізняється своєю багатозначністю та комплексністю, оскільки охоплює різні рівні людського існування — від біологічного до соціокультурного й духовного. Історичний розвиток цього поняття засвідчує, що у різні епохи його зміст зазнавав суттєвих трансформацій. Перші спроби осмислення особистості простежуються вже в античній думці — у працях Сократа, Протагора та інших мислителів, які звертали увагу на індивідуальність, самопізнання та моральну відповідальність. Антична філософія не знала сучасного поняття «особистість», однак вона заклала підґрунтя для його появи.

У вченнях Сократа, Платона й Аристотеля вперше з'являється ідея внутрішнього світу людини та моральної автономії. Сократ підкреслював необхідність самопізнання як основи морального життя. Платон розглядав людину як душу, що прагне до добра та істини. Аристотель наголошував на функціональній єдності тіла й душі, підкреслюючи роль цілеспрямованості й добродетності. Отже, античність сформувала основи уявлення про людину як морального суб'єкта.

Становлення концепту «особистість» простежується в античній філософії. Зокрема мають місце дві загальні тенденції. Перша – трактування людини як прояву мікрокосмосу. У працях Платона й Аристотеля конструюються образи ідеальної людини та соціальних відносин. База цього ідеального образу – уявлення про Космос як цілісність, якій людина має відповідати і тілесно, і духовно; так само й соціальні відносини мають бути організовані за взірцем «вічних ідей» [7].

Одним з проявів християнських традицій стало формування поняття «persona», яке уперше використовується в римському праві як позначення

індивіда, здатного бути суб'єктом соціальних відносин. У християнстві поняття «persona» набуває богословського сенсу, пов'язаного з унікальністю та духовністю кожної людини. В цей період Августин Аврелій вводить ідею внутрішнього досвіду, який стає ключовим для розуміння особистості. Саме так формується положення про: унікальність людини, її моральну відповідальність, внутрішній духовний світ як основу особистісності.

Подальший розвиток уявлень про особистість пов'язаний із працями філософів Нового часу — Д. Локка, І. Канта, Г. Лейбніца, — які запропонували різні підходи до її структури, самосвідомості та автономії. У період Нового часу проблема особистості набуває раціонального смислу. Джон Локк трактує особистість як суб'єкт свідомості та пам'яті. Іммануїл Кант пов'язує особистість із свободою волі, моральним законом і автономією. На його думку, особистість проявляє здатність діяти відповідно до моральних принципів, а не лише природних спонукань. У своїй роботі «Критика чистого розуму» він зазначає: «Теологія та мораль були двома пружинами, або, краще, точками притягання для всіх абстрактних досліджень розуму, що їм люди потому всякчас присвячували себе» [1].

У філософії Нового часу особистість постає як істота, яка: визначає себе через вибір, відповідальна за власне існування, перебуває у постійному процесі самотворення. Екзистенціальна філософія підкреслює, що особистість формується у ситуаціях вибору, кризи, свободи та відповідальності.

Значний внесок у формування теоретичних уявлень про особистість зробили засновники психоаналітичної традиції, зокрема З. Фройд, який наголошував на ролі внутрішніх конфліктів і соціокультурних чинників у становленні особистісної структури.

Концепт «особистості», як він відображений у науковому психологічному дискурсі, є здобутком просвітницької культури. Просвітництво повною мірою продовжило гуманістичні традиції ренесансної думки.

Особливістю Просвітництва, яка й стала основою концепту «особистість», є виокремлення людини з усіх соціальних груп — визволення людини від обмежень, які накладались приналежністю до певної верстви, релігійної чи етнічної групи. Людина проголошувалася «осібною», тобто самодостатньою цінністю. За міркуваннями просвітників, особистість має мислитись без огляду на будь-які соціальні стереотипи. XIX і XX століття пройшли під впливом просвітницької філософії [7].

У середньовічній і ренесансній думці набули розвитку й гуманістичні вчення (Т. Мор, Еразм Роттердамський, Ш. Монтень та ін.). Базуючись на платонізмі, гуманізм, у той же час, акцентує увагу на інтелектуальних і емоційних складниках людини, у розвитку останніх вбачає сенс соціальної організації суспільства. Представники гуманістичної психології, такі як К. Роджерс і Г. Олпорт, розглядали особистість як цілісну, динамічну систему, здатну до саморозвитку та самоактуалізації. У першій половині XX століття

проблематика особистості активно розроблялася вітчизняними та світовими вченими, серед яких Б. Ананьєв, В. Бехтерев, Л. Виготський, О. Леонт'єв, Г. Костюк, К. Платонов, С. Рубінштейн. У їхніх концепціях підкреслюється соціальна, діяльнісна та культурно-історична зумовленість розвитку особистості, а також її багатовимірність і структурна складність.

Позитивістський теоретико-методологічний підхід до вивчення особистості був реалізований українськими науковцями в рамках психології діяльності (Г. Балл, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Є. Машбиць В. Семиченко та ін.); теоретико-методологічні положення генетичної психології (С. Максименко); теоретичні положення раціогуманістичної орієнтації в методології людинознавства (Г. Балл та ін.); концепції особистості (І. Бех, С. Максименко, Н. Чепелева та ін.); поняття цілісності психіки (М. Савчин, Е. Сайко, Т. Яценко та ін.); теоретичні положення цілісного підходу до вивчення особистості (І. Вітенко, Н. Завацька, А. Коваленко, В. Роменець, С. Рубінштейн та ін.); критерії розвитку суб'єктності (А. Борисюк, О. Осницький, Н. Пророк, О. Саннікова, Є. Сергієнко, Н. Чепелева, Г. Цукерман та ін.); поняття розвитку (В. Зінченко, Г. Костюк, Г. Ложкін, Н. Чупрікова та ін.); поняття організації і системи у контексті розвитку особистості (С. Гарькавець, Л. Карамушка та ін.); системно-структурний підхід до процесів розвитку особистості (І. Ващенко, О. Кононенко, Л. Сердюк, М. Холодна, О. Шевяков та ін.); особистісний аспект й цілісність буття (О. Єременко, М. Журба, Т. Титаренко та ін.), концептуальні положення самосвідомості особистості (М. Боришевський, Ж. Вірна, Л. Пілецька, П. Чамата та ін.); рефлексивно-психологічні аспекти самосвідомості (О. Бондаренко, В. Бочелюк, З. Ковальчук, Ю. Швалб та ін.). У працях В. Роменця обґрунтовано, що вирізнявальною характеристикою особистості є «вчинок» [7].

Важливим напрямом аналізу генези особистості є концепція Г.С. Костюка, у центрі якої перебуває феномен *внутрішніх суперечностей* як рушійної сили розвитку людини. Учений підкреслював, що у процесі життєдіяльності кожна особистість неминуче стикається з певними внутрішніми протиріччями, які спонукають її до активності, спрямованої на їх подолання. Усунення одних суперечностей породжує нові, що, у свою чергу, зумовлюють нові форми діяльності та поведінки. Таким чином, внутрішні суперечності постають як динамічні стимули, що забезпечують постійне вдосконалення діяльності та розвиток особистості. Зокрема, науковцем Костюком Г.С. виокремлюються:

1. Суперечності, зумовлені закономірностями внутрішнього розвитку особистості: «Мотиваційна сторона розвитку особистості випереджає його операційну і змістову сторони».

2. Суперечність між «попереднім досвідом» і вимогами «нової ситуації» – тобто, як наслідок процесу пристосування.

3. Суперечність соціально-психологічного характеру – «між досягнутим рівнем розвитку індивіда та способом його життя, місцем, яке він посідає в системі суспільних відносин».

4. Суперечливість протилежних емоцій [2].

Варто зазначити, що психологія як наукова галузь формувалася на ґрунті інтелектуальних традицій доби Просвітництва, зокрема під впливом ідей раціоналізму та позитивізму. На ранніх етапах її становлення провідною була просвітницька модель людини — автономної, раціонально діючої особистості, здатної керувати поведінкою за допомогою розуму. Сам концепт «розуму» розглядався як універсальний принцип, що відображає закономірності природи, які поширюються і на людину; він став своєрідною модернізованою інтерпретацією античного уявлення про природу. При цьому «розум» мислився не лише як когнітивна здатність, але й як принцип, спрямований на добро, тобто на забезпечення найвищих благ для людини. Такий погляд має глибокі філософські корені, пов'язані з неоплатонізмом, аристотелівською метафізикою та християнською теологією.

У процесі подальшого розвитку психологія набула більш спеціалізованого й прикладного характеру, що призвело до появи численних досліджень, які були значною мірою відстороненими від етичних засад, успадкованих від філософії Просвітництва. Однак трагічні події ХХ століття переконливо продемонстрували хибність уявлення про можливість прогресу людства без чітких етичних орієнтирів. Натомість у ХХІ столітті, попри поширення політики толерантності, суспільству так і не вдалось виробити цілісної системи етичних та антропологічних засад культури.

За цих умов особливої актуальності набувають ідеї гуманістичної психології, представлені у працях В. Франкла, Р. Мея, І. Ялома, Г. Балла та інших мислителів, які наголошують на цінності людської гідності, відповідальності, свободи та смислу. Сучасна ситуація підтверджує: без гуманістичної парадигми психологія ризикує втратити здатність зберігати цілісне бачення людини та захищати образ особистості від руйнування у контексті глобальних соціокультурних викликів.

Сучасні українські дослідники зазначають, що «особистісний розвиток здійснюється виключно в площині активної діяльній взаємодії людини з навколишнім світом. Розв'язання цієї суперечності полягає в одночасному «утриманні» цих двох ліній розвитку. Людина, яка зосереджується на собі, відсторонюючись від світу, є дисгармонійною особистістю, а її розвиток деформується. Але людина, не здатна до глибокої рефлексії і саморегуляції, теж є дисгармонійноповерховою, безвідповідальною і неперспективною. Адже така позиція зумовлює недостатність саморегуляції та кризу відповідальності. Врештірешт уся особистість може бути зведена лише до зовнішніх виявів, являючи собою простий набір соціальних ролей-масок» [3].

В. В. Рибалко дає наступне визначення: «Особистість – це людина, особа із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне

особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування та життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним, суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість – це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших – матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо» [4].

Поняття «особистість» розглядається не лише як суспільно-історична категорія, а й як міждисциплінарний феномен, що є предметом дослідження низки споріднених наук — педагогіки, психології, соціології, етики, естетики, історії, філософії та інших галузей гуманітарного знання. Розмаїття наявних визначень цієї дефініції свідчить про її багатовимірність і складну внутрішню структуру. Здійснення порівняльного аналізу змісту поняття «особистість» у різних історичних періодах дає змогу глибше усвідомити його концептуальну значущість та специфіку трактування у сучасній психології.

У всіх наявних трактуваннях поняття «особистість» підкреслюється його історична зумовленість та соціокультурна природа. Особистість формується у взаємодії з соціальним середовищем і водночас зберігає певну автономію щодо нього, що надає взаєминам «особистість – соціум» подвійного характеру. Найточніше ця амбівалентність відтворена у визначенні, поданому Тетяною Титаренко, яка розглядає особистість як цілісну, здатну до самовизначення структуру, що формується у взаєминах із навколишнім світом, іншими людьми та собою. На думку дослідниці, особистість є вищою інстанцією, яка координує психічні процеси та поведінкову активність, виступає соціальною ідентичністю людини — її «Я для інших». У цьому контексті особистість постає як засіб, що дозволяє людині набувати власної сутності, а також як постійно діючий суб'єкт самотворення, який планує, спрямовує та реалізує унікальний, не притаманний іншим живим істотам процес побудови себе у власному життєвому просторі.

«Особистість завжди залежить од соціуму, посідаючи в нім певне місце, виконуючи ті чи ті ролі. Однак вона не просто пристосовується до середовища, а виокремлює себе з оточення, щоб згодом, дуже усвідомлено і вибірково, пов'язати себе з ним» - зазначає Т.Титаренко [6]. Провідною теоретико-методологічною основою аналізу феномена особистості в українській психологічній традиції стала психологія діяльності. У межах цього підходу особистість розглядається як соціальний феномен, що формується у взаємодії з суспільством. Особистість не лише відображає зовнішні соціальні впливи, але й активно відповідає на них, тим самим впливаючи на соціальне середовище та перетворюючи його. Психологія діяльності органічно інтегрувала етичні й естетичні уявлення про людину, завдяки чому в її межах особистість постає передусім як активний суб'єкт, здатний до саморозвитку і самодетермінації.

У сучасній українській психології поняття «особистість» отримало значну змістову конкретизацію та функціональну деталізацію. Різні галузі психології інтерпретують його відповідно до власних наукових завдань.

Так, вікова психологія трактує особистість як структурну якість, що перебуває у процесі становлення. Особистісні характеристики розглядаються як генетично зумовлені потенції, які реалізуються у ході соціалізації та цілеспрямованого педагогічного впливу у контексті ширших соціокультурних чинників.

У соціальній психології зміст поняття особистості залежить від теоретико-методологічних орієнтацій конкретної наукової традиції. Наприклад, дискурсивна психологія трактує особистість як продукт дискурсивних практик, що формують контекст взаємодії, тоді як когнітивна психологія визначає особистість через систему актуалізованих знань, схем і когнітивних структур, які детермінують соціальну поведінку. Обидва напрями — попри відмінності — розглядають особистість переважно як соціально обумовлений феномен, що виникає у процесі взаємодії людини з інформаційним, комунікативним та культурним середовищем.

Сучасні тенденції досліджень особистості орієнтовані на ґрунтовні розробки психологічних основ самодетермінації особистості, самоорганізації, здатності до ініціації власного розвитку та розкриття особистісного потенціалу.

Пріоритетним напрямом сучасної тематики досліджень особистості є спрямованість на виявлення факторів позитивного функціонування людини, розвитку її особистісного потенціалу, визначеності життєвих цілей, перспектив, цінностей та автономії, що сприятиме актуалізації та розкриттю внутрішніх ресурсів особистості, забезпечуватиме самостійність вибору та допомагатиме протидії негативному впливу середовища.

В українській психології, як і в світовій, широкого поширення набули дослідження життєвого шляху, стилю життя, життєвих стратегій і перспектив, цілей, цінностей та сенсу життя особистості, якості життя, задоволеності життям, життєстійкості, самопроектування, самореалізації та психологічного благополуччя.

Однією з центральних характеристик особистості є її індивідуальність, під якою розуміють неповторну конфігурацію психологічних властивостей, що вирізняють конкретну людину. До таких властивостей належать риси характеру, темперамент, специфіка перебігу когнітивних і емоційно-вольових процесів, індивідуальна структура мотивів та спрямованість діяльності. У своїй сукупності ці особливості утворюють унікальний психічний склад людини, визначаючи її поведінкові реакції, стилі взаємодії та життєві стратегії.

Водночас особистість має конкретно-історичний характер: вона формується в умовах певної епохи та соціально-культурних реалій, є продуктом суспільних відносин, у межах яких відбувається життєдіяльність людини. Вивчення особистості неможливе поза аналізом історичного контексту, оскільки розвиток індивіда завжди опосередкований соціальними умовами, освітнім

середовищем, культурними нормами та домінуючими ціннісними орієнтаціями суспільства. Отже, дослідження особистості фактично є дослідженням процесу її становлення в певних історичних і соціальних обставинах.

В умовах сучасних воєнних подій в Україні питання формування та функціонування особистості набуває особливої актуальності. Соціальна нестабільність, зміна звичних умов життя, необхідність адаптації до нових реалій впливають на психологічний розвиток дітей, підлітків і дорослих. Зазначені обставини активізують внутрішні ресурси людини — здатність до саморегуляції, відповідальність, гнучкість мислення, уміння підтримувати взаємодію з іншими. У багатьох підсилюється соціальна зрілість, ціннісна свідомість, готовність до взаємодопомоги та прояв громадянської позиції. У цьому контексті особистість постає як активний суб'єкт, що долає складні обставини, зберігаючи власну цілісність та здатність до розвитку. Дослідження психологічних механізмів адаптації та стійкості є важливим завданням сучасної науки, адже вони визначають можливості людини справлятися з викликами та підтримувати своє благополуччя.

У сучасних умовах, зокрема в *реаліях воєнного стану*, особистість постає як динамічний суб'єкт, що мобілізує внутрішні ресурси, виявляє психологічну стійкість, зберігає ціннісні орієнтації та здатність діяти відповідно до моральних принципів, навіть, за умов високої невизначеності та стресу.

Отже, *особистість — це людина, яка не лише відображає соціальні впливи, а й активно трансформує власний досвід у певні дії та позиції, відстоює вагомі життєві цінності й здатна підтримувати цілісність свого «Я» у складних соціально-історичних обставинах (автор.)*

Висновки. Проведений філософсько-психологічний аналіз показує, що поняття «особистість» є одним із найскладніших і найцінніших у сучасній гуманітарній науці, оскільки поєднує в собі онтологічні, епістемологічні, аксіологічні та соціокультурні виміри людського існування. Його становлення відбувалося впродовж тисячоліть — від античних уявлень про внутрішній світ людини та її моральну автономію до раціоналістичних концепцій Нового часу, гуманістичних і екзистенційних традицій, а також до сучасних психологічних теорій, що акцентують увагу на розвитку суб'єктності, самодетермінації та особистісного потенціалу.

Аналіз історичного розвитку поняття «особистість» засвідчує його міждисциплінарну природу, адже формування уявлень про особистість є результатом взаємодії філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології та антропології. Це визначає складність і багатовимірність категорії, робить її відкритою для різних парадигмальних інтерпретацій.

У межах української психологічної традиції домінуючим став діяльнісний підхід, у якому особистість розглядається як активний, самодетермінований суб'єкт, що взаємодіє з соціальним середовищем, перетворює його та водночас розвивається під його впливом. Концепція внутрішніх суперечностей,

розроблена Г. С. Костюком, переконливо демонструє, що розвиток особистості не є статичним процесом, а здійснюється через подолання внутрішніх та зовнішніх протиріч, що актуалізують активність суб'єкта.

Сучасні дослідження орієнтовані на вивчення позитивного функціонування особистості, її життєстійкості, самореалізації, ціннісних орієнтацій і здатності до саморозвитку. На цьому тлі особливо значущими постають концепції гуманістичної психології, які наголошують на унікальності кожної людини, її свободі, відповідальності та прагненні до смислу.

Отже, аналіз феномену «особистість» свідчить про те, що його теоретичне осмислення й далі залишається відкритим і багатоплановим завданням. У сучасних умовах соціокультурних трансформацій, воєнних викликів та зростання психологічних потреб суспільства, комплексне та науково обґрунтоване розуміння особистості є необхідною передумовою розвитку психологічної теорії та практики. Подальші дослідження у цьому напрямі мають поглибити знання про механізми самодетермінації, самотворення та життєвого проектування людини, а також сприяти укріпленню гуманістичних засад сучасної психології.

Особливої теоретичної та практичної ваги набуває осмислення особистості в умовах воєнних дій, які виступають потужним соціальним, культурним і психологічним чинником розвитку людини. Війна істотно змінює структуру життєвого світу, ставлячи особистість перед необхідністю адаптації до надзвичайно високого рівня невизначеності, ризику, втрат і моральних викликів.

У таких умовах актуалізуються ключові психологічні механізми — саморегуляція, рефлексія, внутрішня мобілізація, здатність до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях, збереження ціннісних орієнтирів та внутрішньої цілісності. Саме тому дослідження особистості у контексті воєнних реалій потребує поглибленого аналізу процесів особистісної стійкості, життєстійкості та смислотворення.

Воєнні події створюють умови, у яких особистість одночасно переживає процеси дезорганізації та консолідації. З одного боку, ситуація війни може спричинити психологічні травми, кризові переживання, втрату базових відчуттів безпеки та передбачуваності. З іншого боку, у значної частини населення спостерігається посилення відповідальності, громадянської активності, альтруїстичної поведінки, готовності до взаємодопомоги, а також зростання ролі ціннісних орієнтацій у самовизначенні. Зазначене вище підкреслює, що особистість здатна не лише переживати негативні наслідки війни, але й трансформувати критичні обставини у ресурс для розвитку, переосмислення життя та конструювання нових життєвих стратегій.

Крім того, війна впливає на соціокультурні механізми формування особистості, змінюючи роль спільнот, інститутів соціалізації, системи освіти, комунікації та сім'ї. Діти й молодь, чиє становлення відбувається в умовах воєнного стану, засвоюють специфічний досвід, що позначається на їхньому

світогляді, емоційній сфері, патернах поведінки та системі цінностей. Це актуалізує потребу у створенні нових психологічних моделей, здатних врахувати унікальні умови соціальної реальності, які впливають на становлення сучасної української особистості.

Отже, розуміння феномену особистості в умовах війни є необхідним як для теоретичного осмислення процесів особистісного розвитку, так і для практичної психологічної допомоги, реабілітації, підтримки адаптації та зміцнення психологічної стійкості різних груп населення. Поглиблення досліджень у цьому напрямі сприятиме створенню цілісних підходів до вивчення особистості в кризових умовах та підвищенню ефективності психологічної підтримки в українському суспільстві.

Література:

1. Immanuel Kant. KRITIK DER REINEN VERNUNFT. Verlag Hrsg. Timmermann, Jens. 1998 j. Кант, Иммануїл. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. — К.: Юніверс, 2000. — 504 с.
2. Костюк Г.С. Актуальні психологічні питання програмованого навчання. Психологія навчання і виховання: тези доповідей на республ. психол. конф. / за ред. Г.С. Костюка, Б.Н. Баєва та ін. Київ, 1964. С. 3–25.
3. Максименко С.Д. Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості: монографія / [за ред.: С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова]. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. – 540 с.
4. Рыбалка В. В. Методологічні засади теоретичної та практичної психології: особистість, психологічна діяльність, духовність. Психологія і особистість. 2018. № 1. С. 9-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2018_1_3.
5. Солодчук С. Сучасні теорії особистості у вітчизняному науковому просторі. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i12/34.pdf>
6. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. 2-е вид. К.: Каравела. 2013.
7. Турбан В.В. Генеза поняття «особистість» в українській психологічній науці: монографія / [В.В. Турбан, Л.З. Сердюк, В.В. Бушанський, В.В. Москаленко, Ж.М. Маценко та ін.]; за ред. В.В. Турбан. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2020. – 178 с.

References:

1. Kant, Immanuel (2000) Krytyka chystoho rozumu [*Critique of Pure Reason*] Yunivers [in Ukrainian].
2. Kostyuk H.S. (1964) Aktual'ni psykholohichni pytannya prohramovanoho navchannya. Psykholohiya navchannya i vykhovannya: tezy dopovidey na respubl. psykhol. konf. / za red. H.S. Kostyuka, B.N. Bayeva ta in. [*Current psychological issues in programmed learning. Psychology of learning and education: abstracts of reports at the republican psychological conference / edited by G.S. Kostyuk, B.N. Baev et al.*] [in Ukrainian].
3. Maksymenko S.D. (2019) Psykholohichni tekhnolohiyi efektyvnoho funktsionuvannya ta rozvytku osobystosti: monohrafiya [*Psychological technologies of effective functioning and personality development: monograph*] Sumy: Publishing house of Sumy State University named after A. S. Makarenko [in Ukrainian].
4. Rybalka V.V. (2018) Metodolohichni zasady teoretychnoyi ta praktychnoyi psykholohiyi: osobystist', psykholohichna diyal'nist', dukhovnist'. [*Methodological principles of theoretical and practical psychology: personality, psychological activity, spirituality*] Psykholohiya i osobystist' [in Ukrainian].

5. Solodchuk S. (2018) Suchasni teoriiy osobystosti u vitchyznyanomu naukovomu prostori. Modern theories of personality in the domestic scientific space. [in Ukrainian].
6. Tytarenko T.M. (2013) Suchasna psykholohiya osobystosti. [Modern psychology of personality] Karavela [in Ukrainian].
7. Turban V.V. (2020) Geneza ponyattya «osobystist'» v ukrayins'kiy psykholohichniynautsi: monohrafiya [Genesis of the concept of "personality" in Ukrainian psychological science: Monograph] Vydavnychyy Dim «Slovo» [in Ukrainian].